

MARGONAUTÁK

Írások Margócsy István 60. születésnapjára

Szerkesztők

Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Vaderna Gábor (I. rész)

Ambrus Judit, Bárány Tibor (II. rész)

Munkatárs: Teslár Ákos (II. rész)

rec.iti

Budapest • 2009

[<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>]

BÁRÁNY TIBOR

Szubkontra, fedáksári

Margócsy István (szerk.): Margináliák. Kritikák több hangra. 2000 – Palatinus Kiadó, Budapest, 2009. 300 oldal, 3400 Ft

Aki átélte már legalább egyszer, hogy egy ilyen vagy olyan okból elbukott tarokkparti után partnere értetlenül és indulatosan ráförmed: *erre* a lapra hogyan mondhattál négy királyt?!, az jól ismeri az érzést: hiába a derekas intellektuális erőfeszítés, a lehetőségek gondos számbavétele, s hiába a játékosársak viselkedésének (egyszerre „belső” és „külső” tényekre alapozott) körültekintő értelmezése, *valami* miatt egészen más eredményre jutottunk, mint partnerünk – s ez a valami (amiről oly szívesen kiderítenénk, micsoda, ha a felgerjedt indulat hagyná szóhoz jutni az elemző racionalitást) megakadályozza, hogy álláspontjaink (az „akár így is lehetett volna” jegyében) kölcsönösen kiegészítsék vagy árnyalják egymást. Az irodalomkritikus is naponta találkozik ezzel a problémával: hogyan lehetséges, hogy gyakran még a hozzánk hasonló ízlésű és felkészültségű értelmezők sem veszik észre, ami *a napnál is világosabb*, vagy épp ellenkezőleg, találnak valamit érdekesnek egy szövegben, ami *nyilvánvalóan* nincs ott – csak hát az irodalomkritikus megteheti, hogy ne vegyen tudomást a problémáról, mondván neki elsősorban az olvasóit kell meggyőznie az igazáról, ha egyáltalán bárkit, és az olvasó ritkán kérdez vissza; a tarokkosra viszont furcsán néznek a társai, ha nem próbál számot adni zavarba ejtő viselkedéséről. (*Ennyiben* a tarokkparti bizony komolyabb dolog, mint az irodalomkritikai nyilvánosság.)

A napjainkban éppen huszadik születésnapját ünneplő *2000* nevű folyóirat szerkesztői a kilencvenes évek elején úgy döntöttek, hogy mégiscsak érdemes lenne fellazítani a folyóirat-kritika műfajának kényszerű (vagy kényszerűnek tűnő) monologikusságát: sokkal izgalmasabb, s nem utolsósorban: a kritika olvasója számára sokkal tanulságosabb, ha az egyes kritikák nem önmagukban, hanem a többi szerkesztő vitázó kommentárjaival együtt jelennek meg a folyóirat hasábjain. A „margináliák” bizonyos tekintetben megelőzték a korukat (más tekintetben pedig visszasétáltak az időben, gondoljunk csak a középkori kódexek széljegyzeteire): a kritikai vélemény – Margócsy István szavaival – „kizárólagos igazságigényét” éppúgy „relativizálják és kontextualizálják” az alapszöveg mellett és alatt sorakozó kommentárok, mint egy szabadon kommentálható internetes cikk esetében; azzal az apró különbséggel, hogy itt az egyes „hozzászólók” viszonylag ritkán reflektálnak egymás bejegyzéseire, s azzal a lényeges különbséggel, hogy a kommentálás lehetősége nem minden olvasónak adatott meg, csupán a lap szerkesztőinek. A „margináliák” műfaji szabályrendsze-

re nem mondható kifejezetten szigorúnak: a szerkesztőtársak lapszéli megjegyzései olykor egy morfémából állnak („Nem.”), olykor mini-esszévé kerekednek; az egyet-értés örömkialtásait vagy a nézetkülönbségek lakonikus rögzítését finoman érvelő, tudós elemzések követik, amelyek egy-egy évődő megjegyzést, az alapszöveg állításait árnyaló anekdotát, vagy rövid filológiai észrevételt fognak közre.

Az elmúlt tizenhat évben a „Margináliák” rovatban olvasható kritikák zömét Margócsy István írta; nincs ez másként a folyóirat huszadik születésnapjára megjelent válogatáskötet esetében sem: a huszonkét szövegből tizennyolcat Margócsy, hármat Szilágyi Ákos, egyet Bojtár Endre jegyez. (Persze a helyzet valamivel bonyolultabb: Szilágyi, mondandójának terjedelméhez képest szűknek érezve a „marginália” műfaját, kivételesen nem megjegyzéseket fűzött Margócsy Kornis Mihály Kádár-drámájának első változatáról szóló írásához, hanem önálló kritikát tett közzé a „Margináliák” rovatban – így Kornis művét egyszerre két, lapszéli megjegyzésekkel sűrűn tarkított írás elemzi a kötetben.) Helyet kapott továbbá a könyvben az a rövid levél, amelyet Margócsy írt szerkesztőtársainak emlékezetes Nádas-kritikája megjelenése után, mintegy folytatva a korábbiaknál valóban élesebb hangvétellű és markánsabb véleménykülönbségeket felszínre hozó vitát. (Ehhez a szöveghez már nem tartoznak lapszéli megjegyzések: a vita *itt* Margócsy levelével lezárult – anélkül, hogy az álláspontok lényegesen közeledtek volna egymáshoz.)

A gyűjteményes kötet valóban átfogja a „Margináliák” tizenhat évét: az első írás, a rovatban elsőként megjelent kritika Ottlik Géza *Budáját* elemzi (Ottlik műve, akár csak Margócsy írása, 1993-ban látott napvilágot), az utolsó pedig a 2000 idei áprilisi számában volt olvasható, s Krasznahorkai László *Seiobo járt ideleinn* című elbeszéléskötetével foglalkozik. Mivel e tizenhat év során a folyóirat szerkesztőségének összetétele többször is megváltozott, nem mindig ugyanazok értenek egyet vagy vitatkoznak a kritika szerzőjével és egymással: az említett szereplőkön (Margócsy, Szilágyi, Bojtár) túl viszonylag állandó „marginália-írónak” számít Barabás András, Kovács János Máttyás vagy újabban Czeglédi András és Szüts Miklós, de olykor-olykor Horváth Iván, Kálmán C. György, Lengyel László és Török András kommentárjai is feltűnnek a lapszálon.

A *Margináliák* legfontosabb szerkesztési elve már az első pillantásra is szembevető: Margócsy István azokat az írásokat válogatta be a kötetbe, amelyek szépirodalmi művekről szólnak (a 2000 olvasói másféle „margináliákra” is emlékezhetnek; igaz, nem sokra), s a választást vagy a tárgyalt mű jelentősége, vagy a mű örvén lezajlott vita érdekessége, vagy legjobb esetben mindkettő egyszerre igazolta. (Összesen tizenkilenc szerző, a már említetteken túl Bodor Ádám, Eörsi István, Esterházy Péter, Kukorelly Endre, Márton László, Nádasdy Ádám, Orbán Ottó, a Papp András – Térey János szerzőpáros, Parti Nagy Lajos, Rakovszky Zsuzsa, Spiró György, Tandori Dezső, Tar Sándor és Závada Pál köteteiről olvashatunk elemzést.)

A 2000 szerkesztői komolyan vették azt az alapelvet, hogy a folyóirat-kritika nem a szűk szakmai értelmező közösségeket célozza meg, hanem az ún. Művelt Nagyközönséghez szól (a Művelt Nagyközönség említésekor magára valamit is adó kritikus legalább egy ironikus félmondatban hangot ad kételyeinek és rezignáltságának; a recenzens most tudatosan megszegi ezt az illemszabályt), ezért a „margináliákat” nem csupán hivatásos kritikusok vagy irodalomtörténészek írják. És a szerkesztők számítása tökéletesen bevált: irodalmárok és (nem-hivatásos) irodalomszeretők egyenrangú félként vesznek részt a vitában (csak azokat a mentegetőzéseket, csak azokat tudnám feledni!), legfeljebb ez utóbbiak többet hivatkoznak közvetlen olvasói élményeikre, és kevésbé cizellálják értelmezéseiket irodalomtörténeti és teoretikus eszmefuttatásokkal.

Margócsy sok közbevetéssel tagolt, mívesen retorikus hosszúmondatai, amelyek egyszerre idézik meg a 18. és 19. századi magyar értekező próza egymástól oly igen különböző, de a mai olvasó stilisztikai érzékének különbözőségükben is egyaránt patinás hagyományait; vagy Szilágyi Ákos hatalmas erővel áradó, variációs ismétléses szerkezetekben és szójátékokban tobzódó prózája, ahol a nyelvi formák fokozatos átalakulása hívja elő az új gondolatot, hogy aztán az új gondolat megint újabb nyelvi formák fokozatos változását indítsa el, miközben ez a metaforikus gomolygás egyetlen pillanatra sem homályosítja el vagy teszi *ad hoc*-ká a mindvégig jól követhető és világos gondolatmenetet; vagy úgy általában a viták olykor kedélyesen évődő, olykor üdvösen goromba (de soha nem agresszív), olykor bájosan frivol hangneme – mindez rabul ejti az olvasót. A szerkesztőtársak „margináliái” azonban gondoskodnak róla, hogy a kritika szerzője ne arathasson könnyű retorikai győzelmet: szigorúan számon kérik rajta a fogalomhasználat pontosságát („posztmodern”, „irónia”, műfaji megjelölések, sorolhatnánk), szellemesen kegyetlen kérdésekkel darabokra szedik az ügyetlen, félrevezető vagy tartalmatlan, bár hatásos metaforákat (ezt a módszert talán Margócsy alkalmazza a legsikeresebben, igaz, később kamatostul visszakapja a kérdéseket), vagy csak szerényen felhívják rá a figyelmet, hogy a szerző metaforák halmozása helyett esetleg érvelés segítségével is előadhatná gondolatmenetét.

Ám mindez önmagában még kevés lenne az üdvösséghez. Szó se róla, a kommentárforma tágas dialogikus teret nyit, de ha a dialógus csupán a különböző kritikusi szövegek szellemes stilisztikai összeszikkasztásában merülne ki, nem kötné le az olvasó figyelmét háromszáz sűrűn szedett oldalon keresztül. Márpedig a *Margináliák* olvastatja magát (valljuk be, gyűjteményes kritikakötetnél ritkaságszámba megy az ilyen); s nem véletlenül: a kötetnek sajátos íve, dramaturgiája van. Szép lassan, fokozatosan megismerjük a legfontosabb szereplők kritikusi észjárását, s választ kapunk arra a kérdésre, hogyan lehetséges, hogy két értelmező egészen mást gondoljon egy műről, jóllehet megközelítőleg ugyanazokat az interpretációs technikákat alkalmazzák, s még az ízlésük is hasonló.

Margócsy akkor értékeli nagyra egy regényt, verseskötetet vagy drámát, ha az képes egyazon gesztusban valamit és annak ellentétét (vagy legalábbis valami egészen mást) felmutatni, s ezt az ellentmondást feloldatlan, de művészileg átgondolt és esztétikailag kielégítő formában „prezentálja”. „Furfangos” (vagy „különös”, sőt „veszélyes”) „kettősség”, „duplafenekű” szerkesztésmód, feloldhatatlan, de művészileg megformált poétikai „paradoxonok” – ezek hiányában a mű nem ad izgalmas értelmezési feladatot az olvasójának, következésképpen nem is számíthat másra a kritikustól, mint negatív esztétikai értékítéletre. (A poétikailag egynemű művek egyetlen mentsége Margócsynál, ha nagyon karakteresen *valamilyenek*: Kornis művei például a „szerzői szubjektivitás parttalanságáért” részesülnek dicséretben – igaz, a kötetben recenzeált Kádár-írást még csak ez az esztétikai minőség sem jellemzi. . .) A poétikai kettősség vagy sokféleség jelenléte azonban még nem garantálja a sikert: ha a különmemű poétikai elemek – műfaji kódok, ábrázolási és nyelvhasználati konvenciók, költői szerepmoделlek stb. – viszonya „tisztázatlan” (mint Margócsy szerint Parti Nagy Lajos *Hösöm tere* és Závada Pál *Milota* című regényének, vagy Eörsi István költői életművének esetében), a kritikus kudarcként értékeli a vállalkozást. Ám a legrosszabb, amit egy elbeszélő mű csak elkövethet, a rejtélyeskedés vagy rejtvénytyszerűség: amikor Margócsy a szöveg által kiváltott olvasói zavart nem tudja a különmemű poétikai elemek egyidejű jelenlétére visszavezetni, komoly haragra gerjed, az olvasói zavar okát egyértelműen az elbeszélő titkolózásában, manipulatív működésében lelvén fel. (Emlékszünk, ez volt az egyik fő kifogása az e kötetben is olvasható remek – értsd: következetes és vitára ingerlő – Nádas-kritikának, de Margócsy szerint a Závada-regényben vagy Bodor Ádám novelláskötetének néhány írásában is inkább titkolózással találkozunk, mintsem valódi titokkal.)

Mennyire különbözik ettől a kritikusai attitűdtől Szilágyi Ákos *ornamentális egzisztencializmus*a, vagy Bojtár Endre szövegközeli, az elemzés eredményeit mégis közvetlenül a mai társadalmi-politikai kontextushoz illesztő megközelítésmódja! (És ezek is mennyire különböznek egymástól!) Míg Szilágyi arra kíváncsi, hogy az irodalmi szövegek hogyan „módolják ki” a minden irányból fenyegetett „posztmodern” egzisztencia viszonyát saját létehez és az általa használt (vagy őt használó) nyelvhez, addig Bojtár igyekszik az irodalmi művek megközelítését megszabadítani az irodalomtudomány félrevezető teoretikus előítéleteitől, és azoktól a fogalmi konstrukcióktól, amelyek nem játszanak valódi közvetítő szerepet az olvasás folyamata során (ilyenek lennének a szerző szerint például az üres, semmit nem magyarázó műfaji címkék), s olyan értelmezésekkel előállni, amelyek itt és most (értsd: az ezredvégi-ezredeleji Kelet-Európában) érvényes jelentésekkel ruházzák fel az erre érdemes szövegeket.

Igaza lehet Bojtár Endrének, az esztétikai viták során előbb-utóbb mindig elérke-zünk arra a pontra, „amikor az egyik olvasó *igen*-jére a másik csak annyit tud mondani, hogy nem” (bár ő ezt a jelenséget a kritikusai attitűdök különbsége helyett pusztá-

ízlésbeli különbségekre vezeti vissza). A *Margináliák* olvasója többször is alaposan bejárhatta ezt az utat, s meggyőződhetett róla: érdemes úton lenni. Hiszen hát van-e izgalmasabb a tarokban, mint mikor elhangzik egy rekontra vagy szubkontra – a fedáksáriról már nem is beszélve?